

Opracowanie w końcu II wieku nowej ery MISZNY było znaczącym wydarzeniem na długiej drodze rozwojowej judaizmu. Miszna napisana po hebrajsku, lakoniczna i uporządkowana, odpowiadająca na wszystkie aktualne i istotne dla życia wyznawców religii mojżeszowej pytania, została szybko i powszechnie przyjęta. Jej rola jako zbioru poglądów najwyższych autorytetów judaizmu na sprawy prawne, moralne, religijne miała tym większe znaczenie, ponieważ centrum religijne w Jerozolimie rozstrzygające dotąd podobne sprawy przestało istnieć, wzrosło natomiast rozproszenie Żydów.

Miszna stała się odtąd przewodnikiem w życiu codziennym Żydów; i tych, którzy mimo prześladowań nie opuścili ziemi ojczystej i tych, którzy się osiedlili w Egipcie oraz nad Eufratem i Tygrysem. Miszna stała się obok Tanachu (hebrajskiej Biblii) przedmiotem studiów i dyskusji w szkołach i uczelniach, które powstawały w nowych miejscach osiedlenia. Była ona bowiem nie tylko zbiorem obowiązujących rozstrzygnięć i przepisów, lecz równocześnie cennym źródłem wiedzy o kierunkach myślenia najwybitniejszych uczonych i słynnych szkół, które działały w epoce postbiblijnej.

\*

Z biegiem czasu następowały zmiany w życiu Żydów, pojawiały się nowe wydarzenia i nowe wyzwania, gromadziły się nowe doświadczenia i nowe pytania.

W pierwszych wiekach nowej ery powstały wśród Żydów załączki chrześcijaństwa. Na początku chrześcijanie stosowali się do podstawowych nakazów religii ich przodków i do obyczajów swego narodu, lecz z czasem, w związku z wchłanianiem coraz liczniejszych rzesz obcych judaizmowi Greków, Rzymian i przedstawicieli innych ludów o całkowicie innych tradycjach, zarzucili podstawowe nakazy religii mojżeszowej.' Zmusiło to gminy żydowskie do odgradzania się od nowej religii.

Wzrastało znaczenie diaspory żydowskiej. Osiedla żydowskie w Egipcie, a zwłaszcza w Aleksandrii nad morzem Śródziemnym powstały na wiele wieków przed podbojem Judei przez imperium rzymskie. Także z Babilonii nie wszyscy wygnańcy powrócili do starej ojczyzny po edykcji króla Koresza. W wiekach późniejszych, w czasie dominacji Rzymu, po wojnach żydowsko-rzymskich, po zburzeniu świątyni jerozolimskiej, a szczególnie w wyniku prześladowań w czasach cesarza Hadriana wielu Żydów osiedliło się w Mezopotamii. Sprzyjał

temu tolerancyjny sposób rządzenia panujących tam wówczas dynastii Partyjskich, które pozostawiały wszystkim podległym im ludom całkowitą swobodę religijną i kulturalną, wymagając jedynie lojalnego płacenia podatków. Nad rzeką Eufkrat zwłaszcza powstały liczne skupiska żydowskie, a wśród nich tak znane jak Dura Europos, Pum-bedita, Nhardea, Mata Mechazja, Sura; znane też były skupiska żydowskie Mechoza, Pum-Nhara, Dura Dreuta, Bagdad nad rzeką Tygrys. Żydowscy mieszkańcy owych skupisk zajmowali się głównie rolnictwem, ale także rzemiosłem i handlem. Żydzi Mezopotamii posiadali samorząd i własne sądownictwo, na ich czele stał żydowski przywódca diaspory, exilarcha zwany po hebrajsku Rosz Hagalut, a po aramejsku, który to język był powszechnie w owych czasach wśród Żydów używany, Rejsz Galuta, z siedzibą w mieście Nhardea.

Świeża pamięć o utraconej ojczyźnie, o Jerozolimie, o wspaniałej świątyni jerozolimskiej sprofanowanej i zburzonej przez bałwochwalców, o męczennikach za wiarę ojców, umacniała przywiązanie do judaizmu. W skupiskach żydowskich w Mezopotamii, tak zresztą jak w osiedlach żydowskich w Egipcie i w tych, które istniały wciąż w okupowanym Izraelu, wznoszono domy modlitw i szkoły (badania archeologiczne odkryły wiele bogato zdobionych domów modlitw, pochodzących z tych czasów z zachowanymi napisami hebrajskimi, zdobnymi frontonami i pięknymi mozaikami podłogowymi). Coraz powszechniejszy stawał się zwyczaj posyłania dzieci do szkół na naukę Biblii i Miszny. Dorośli gromadzili się w domach modlitw i szkołach, by słuchać wykładów przybyłych ze starej ojczyzny uczonych i kaznodziei. Interesowano się „Halachą”, czyli wykładami o obowiązkach wyznawców judaizmu w życiu codziennym, w rodzinie, w stosunkach z innymi ludźmi, w życiu publicznym, a przede wszystkim obowiązkami i obyczajami czysto religijnymi i moralnymi. W tej dziedzinie życie stawiało wciąż nowe pytania, oczekiwano więc od uczonych wskazówek postępowania zgodnych z nauką Biblii i Miszny i z interpretacjami sławnych uczonych i mędrców ze szkół izraelskich. Słuchano też chętnie „Agady”, czyli opowieści o dziejach narodu, o bohaterach walk z najeźdźcami, o męczennikach za wiarę, o dawnych obyczajach i tradycjach, przeplatanych przypowieściami i moralitetami. Młodzież spragniona wiedzy gromadziła się wokół sławnych mistrzów, zwłaszcza wokół tych, którzy przybywali z kraju ojców, lub udawała się po naukę do sławnych uczelni w Tyberiadzie i w innych ośrodkach ojczyznego kraju. Powstawały uczelnie w Mezopotamii, niektóre z nich przetrwały wiele wieków i wspaniały się wykształceniem szeregu generacji wybitnych uczonych i wielkimi osiągnięciami w rozwoju judaizmu.

Uczonych tego okresu, tj. okresu po zredagowaniu Miszny, nazywano Amoraitami (Amoraim).

Założycielem pierwszej uczelni judaistycznej w Mezopotamii w mieście Nhardea, siedzibie exilarchy, był Aba bar Aba, uczeń wybitnego uczonego i przywódcy Żydów w kraju ojczyznym, redaktora Miszny Jehudy Hanassi. Syn jego Szmuel ben Aba, także uczeń Jehudy Hanassi i sławny lekarz doprowadził akademię w Nhardei do rozkwitu. Szeroko znane było jego nauczanie o znaczeniu higieny osobistej dla zdrowia człowieka, jakże nowe w ówczesnej

epoce. Mawiał on: „Mycie rąk rano i wieczór więcej znaczy dla zdrowia aniżeli wszystkie leki świata”.

Inny uczeń Jehudy Hanassi Aba-Aricha znany pod imieniem Raw był założycielem uczelni w mieście Sura.

Powstały następnie wielkie akademie w Pumbedicie, w Mechozie, w Naresz, w Mata Mechazji.

Poza Szmuelem bar Aba i Aba-Arichą (Raw) najbardziej znanymi mędrkami i uczonymi wśród Amoraitów działających w Mezopotamii byli: Jehuda bar Jechezkel — założyciel uczelni w Pumbedicie, Papa — założyciel uczelni w Naresz oraz Chizda, Szeszet, Nachman ben Jaakow, Abbaj, Nachman ben Icchak, Mar Zutra.

Dorobek wszystkich Amoraitów działających tak w Izraelu, jak i w diasporze w okresie kilku wieków po powstaniu Miszny (od II do VI wieku nowej ery) zebrany został w nowym zbiorze zwanym GEMARĄ (słowo Gemara oznacza Zakończenie), który wraz z Miszną nosi wspólną nazwę TALMUD (słowo Talmud znaczy Nauczanie).

Istnieją dwie redakcje Talmudu, redakcja wcześniejsza i skromniejsza opracowana przez Amoraitów działających w Izraelu zwana Talmudem Jerozolimskim oraz redakcja późniejsza i pełniejsza opracowana przez Amoraitów w Mezopotamii zwana — Talmudem Babilońskim.

Główne prace redakcyjne nad Talmudem Babilońskim były prowadzone w akademii w Mata Mechazji pod kierunkiem wybitnego uczonego Aszi (376—427 nowej ery). Ostatecznej redakcji dokonali jednakże uczeni z ostatniej generacji Amoraitów — Rawina (Awina) z uczelni w Surze (zmarł w r. 499 n.e.) oraz uczonego Josi z akademii w Pumbedicie.

Talmud składa się z dwu równoległych części, z Miszny stanowiącej ośnowę i z Gemary, która rozwija się wokół tej podstawowej ośnowy. Całość jest wielkim zbiorem ksiąg (5900 stron in folio) obejmujących dorobek myśli judaistycznej całego tysiąclecia postbiblijnego (od V wieku p.n.e. do VI wieku n.e.). O ile Miszna, napisana jak wiadomo w języku hebrajskim, jest tematycznie uporządkowana, lakoniczna i przejrzysta, o tyle interpretująca ją i uzupełniająca

Gemara składa się z przetykających się wzajemnie dwu warstw, z warstwy halachicznej oraz z warstwy agadystycznej. Warstwa halachiczna zajmuje się kanonami wiary, rytuałem religijnym, obowiązkami moralnymi, przepisami prawnymi, natomiast treścią warstwy agadystycznej są opowieści i opisy, przypowieści i legendy, fakty oraz fantazje stanowiące przebogate źródło informacji o dziejach, o życiu codziennym, o obyczajach, o wierzeniach, a także o stanie wiedzy Żydów i innych ludów Wschodu. Szczególnie bogata jest warstwa agadystyczna w Talmudzie Babilońskim, stanowi bowiem dwie trzecie jego treści. Gemara napisana została w języku aramejskim, we wschodnim dialekcie tego języka, tylko niektóre odcinki jej warstwy agadystycznej napisane są w języku hebrajskim.

Styl Talmudu, zwłaszcza Talmudu Babilońskiego, jest barwny i żywy, pełen polemik i dyskusji. Na jego stronach toczy się ostra, intelektualnie wyrafinowana dyskusja między uczonymi, między mędrkami, między szkołami myślenia. Polemiki toczące się wokół spraw wiary i moralności przetykane są opowiadaniem z życia mędrków i bohaterów narodowych, dramatycznymi, a często wprost porywającymi opisami wydarzeń dziejowych (zwłaszcza walk z Rzymianami, zburzenia świątyni w Jerozolimie, powstania Bar-Kochby), opowieściami i ludowymi fantazjami, obrazującymi dzieje, życie i folklor wielu ludów. Zawierają wiele ciekawych informacji z zakresu medycyny i astronomii, miar i wag, stosunków gospodarczych, rolnictwa, botaniki i zoologii, pedagogiki itp.

Niektórzy mają za złe redaktorom Talmudu, że nie jest on dostatecznie lakoniczny i do końca usystematyzowany, że relacjonuje racje i myśli wszystkich stron w dyskusji, gdy wnioski jednej ze stron są powszechnie uznane za słuszne. Wokół Talmudu krąży też wiele mitów i bałamutnych przesądów, ich źródłem jest najczęściej ignorancja i nierzadko także zła wola.

Do naszych czasów dotarły, jeśli idzie o Talmud Babiloński, wszystkie 63 traktaty sześciu zbiorów Miszny i tylko 37 traktatów Gemary. Natomiast w Talmudzie Jerozolimskim zachowało się 39 traktatów Gemary. W sprawach wiary i moralności przyjęto uważać za obowiązujące, jeśli zachodzi różnica zdań, wskazania późniejszego i pełniejszego Talmudu Babilońskiego. W przypadku braku stanowiska w Talmudzie Babilońskim obowiązują rozstrzygnięcia Talmudu Jerozolimskiego.

Poszczególne traktaty Talmudu zostały po raz pierwszy wydane drukiem w Portugalii w latach 1484—1519. Kompletny Talmud wydrukowany został w Wenecji w latach 1520—1523 oraz 1546—1551. Najśłynniejsze drukowane wydania Talmudu pochodzą z Polski (Lublin 1559—1576 oraz 1617—1639, Kraków 1602—1605 oraz 1616—1620), a także z Amsterdamu (1644—1648 oraz 1714—1717) i z Frankfurtu nad Odrą (1697—1699). Najbardziej staranne i autorytatywne wydanie Miszny pochodzi z Pragi z lat 1614—1617.

Talmud odegrał wybitną rolę w rozwoju judaizmu i w życiu społeczności żydowskiej. Powszechne wśród Żydów od bardzo dawnych czasów nauczanie Biblii i Talmudu miało decydujący wpływ na przetrwanie długich wieków nietolerancji i prześladowań w chrześcijańskiej Europie i na zachowanie tożsamości narodu żydowskiego i jego wiary.

Oto garść wersetów z traktatu AWOTH (Przodkowie), który jest zbiorem nauk moralnych i wchodzi w skład czwartego zbioru Miszny i Talmudu p.n. NEZIKIN:

— Członkowie Wielkiego Zgromadzenia stawiali trzy zadania (wobec uczonych—nauczycieli):

- Bądźcie umiarkowani w sądach,
- Wykształćcie wielu uczniów,
- Uczyńcie granicę dla Tory (Nauki).

— Szymon Hacadik (Szymon Mąż Prawy) mawiał:

- Świat opiera się na trzech podstawach — na Nauce (Torze), na Pracy, na Bezinteresownej Uczynności.

— Josef ben Joezer z Tzredy mawiał:

Niechaj dom twój będzie miejscem zgromadzenia mędrców, siadaj u ich stóp i spragniony wchłaniaj ich słowa.

— Josej ben Jochanan z Jerozolimy mawiał:

Niechaj dom twój będzie szeroko otwarty i niechaj ubodzy będą twoimi domownikami, nie rozmawiaj zbyt wiele z białogłową.

— Jehoszua ben Prachia mawiał:

Postaraj się o mistrza (nauczyciela), zasłuż na towarzysza, szukaj usprawiedliwienia dla czynów ludzkich.

— Hillel mawiał:

Nie odgradzaj się od ogółu i nie ufaj zbyttnio we własne siły do dnia śmierci. Nie sądź bliźniego, dopóki sam się nie znajdziesz w jego położeniu.

A także: Kto się zbyttnio ugania za sławą, ten ją utraci. Kto nie pomnaża swej wiedzy, ten ją pomniejsza ... Kto wykorzystuje (w celach egoistycznych) Wieniec Nauki (TORY), zginie.

— Raban Gamliel syn Rabi Jehudy Hanassi mawiał:

Nauce winna towarzyszyć godziwość, albowiem tylko osiągnąwszy obie cechy można uniknąć grzechu. Jeśli uczoney nie posiada rzemiosła (źródła zarobkowania), grozi mu brak niezależności i grzech. Wszyscy, którzy działają dla ogółu, winni to czynić bezinteresownie. ...bądźcie uważni wobec władzy, która nie służy ludziom, lecz działa w interesie własnym, udaje miłośnika ludzi, gdy przynosi jej to korzyści i nie ma jej wówczas, gdy człowiek jest w potrzebie.

— Rabi Elazar ben Arach mawiał:

Ogrzewaj się u ogniska mędrców, lecz bądź ostrożny z ich spuścizną, abyś się nie sparzył, albowiem ich ukąszenie jest ukąszeniem szakala, ich ukłucie jest ukłuciem skorpiona, ich syk jest sykiem płomienia i wszelkie ich słowa są jak gorejące gównie.

— Ben Zoma mawiał:

Kto jest mędrce? Ten kto się uczy od wszystkich ludzi, powiedziano bowiem — mądrość moja pochodzi od wszystkich moich nauczycieli.

Kto jest mocarzem? Ten kto poskramia własne namiętności, powiedziano bowiem — cierpliwy lepszy jest od siłacza, a panujący nad sobą od zdobywcy grodów.

Kto jest bogaty? Ten kto się zadowala tym, co posiada, powiedziano bowiem — szczęśliwy ten, kto żyje ze znoju swoich rąk. Kto jest czcigodny? Ten kto szanuje innych, powiedziano bowiem — szanujących mnie uszanuję, a ci co mnie lekceważą, będą poniżeni.

— Rabi Jehuda mawiał:

Bądź ostrożny w nauczaniu, albowiem błąd może powodować występki.

— Rabi Szimon powiada:

Istnieją trzy korony (wieńce) — wieniec Nauki (TORY), wieniec kapłaństwa i wieniec królewski, aliści wieniec dobrego imienia przewyższa je wszystkie.

— Rabi Janaj mawiał:

Nie miejmy w sobie ani niefrasobliwości złoczyńców, ani też surowości ludzi prawych.

— Rabi Szmuel Hakatan mawiał:

Nie ciesz się z upadku swego wroga i niech cię nie napawa radością jego niepowodzenie.

— Rabi Meir mawiał:

Nie przyglądaj się dzbanowi, tylko temu, co ów dzban zawiera, bywa bowiem dzban nowy pełen starego (wina), bywa dzban stary, w którym i młodego wina nie znajdziesz.

— Rabi Elazar Hakapar mawiał:

Zawiść, zachłanność i pycha prowadzą człowieka do zguby.

— Rabi Chanina ben Dosa mawiał:

Kto jest przyjazny ludziom, przyjazny jest Bogu, kto zaś nie jest przyjazny ludziom i Bogu nie jest przyjazny.

***Opracował: Aron Kohn, Hajfa – Izrael***